

РЕАКЦІЯ ЛІДЕРІВ ХРИСТИНЯНСЬКИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ НА ПОВНОМАСШТАБНУ РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ (НА ПРИКЛАДІ ПЦУ ТА УГКЦ)

Присвячено аналізу основних наративів та тем у промовах предстоятелів ПЦУ та УГКЦ, що розкриває тематику реакції християнських спільнот України на повномасштабну агресію Росії.

Зазначено, що церковна ієрархія в Україні постала перед гострою необхідністю визначити ставлення до цієї війни та окреслити своє місце і роль у суспільному житті в умовах збройного протистояння. Релігійні лідери в Україні, а також активні віряни впливали і продовжують впливати на формування суспільних настроїв та громадської позиції. Виявлено, що релігійна риторика і діяльність церковної ієрархії можуть виступати як фактором соціальної згуртованості та мобілізації в суспільстві, що значно посилюється у кризові моменти, так і спричинитись до суспільних дезінтеграційних процесів. Визначено, що український контекст, а саме війна, дає змогу дослідити це питання в актуальному зрізі. Розкрито, що з огляду на виклики, перед якими постали як християнські церкви в Україні, так і загалом релігійна спільнота світу, аналіз концептів війни і миру, їх практичних вимірів та етичних і теологічних пояснень увійшли в повсякденну риторичку релігійних лідерів України.

На основі аналізу основоположних і засадничих позицій предстоятелів ПЦУ ТА УГКЦ показано спільність їхніх поглядів у багатьох питаннях та аспектах, незважаючи на те, що соціальні вчення цих церков у питаннях війни і миру різняться. Визначено, що така спільність у поглядах, налагоджена міжконфесійна комунікація сприяє соціальній мобілізації та соціальній згуртованості, а також створює основу для спільної солідарної праці заради перемоги України.

Ключові слова: християнство, війна, мир, УГКЦ, ПЦУ, православ'я, релігійні спільноти, предстоятель.

Релігійні організації в Україні в період незалежності, а особливо після подій Революції гідності 2014 р., є активними, дієвими та рівноправними суб'єктами громадянського суспільства, які засвідчили свою небайдужість до суспільно-політичних процесів держави. Релігійні лідери, а також активні віряни впливали і продовжують впливати на формування суспільних настроїв та громадської позиції. Значущість церков, їхня нормотворча роль підтверджується високим рівнем суспільної довіри до інституту релігії в Україні, що фіксували соціологічні опитування впродовж багатьох років [1]. У час військової агресії Росії проти суверенної Української держави церкви та віряни продемонстрували високий рівень солідарності в до допомозі та підтримці українських військових, під час евакуації людей з окупованих територій та наданні гуманітарної та психологічної допомоги потребуючим. Такий практичний вимір діяльності церков у кризовій для держави ситуації підкріплюється і публічними заявами глав церков. Це все відбувається у руслі основних концепцій соціальних учень християнських церков, пов'язаних з питаннями війни і миру, колективної безпеки, прав людини і справедливості, примирення і миробудування у світлі нових викликів XXI ст.

Церковна ієрархія різних конфесій в Україні постала перед гострою необхідністю визначити ставлення до цієї війни та окреслити своє місце і роль у суспільному житті в умовах збройного протистояння. І, звичайно, під час формування та формулювання публічної реакції та заяв беруться до уваги як засадничі доктринальні та етичні положення, так і основоположні соціальні документи церков (наприклад, для аналізу позицій спільнот УГКЦ та ПЦУ – це соціальна доктрина Католицької церкви, сформульована в ухвалах Другого Ватиканського собору та подальших папських енцикліках і посланнях, програмний текст Константинопольського патріархату "За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви").

Усе це також актуалізує питання відповідності публічних заяв і висловлювань церковних ієрархів, поодиноких священнослужителів і активних мирян основополо-

жним заповідям і цінностям християнства та засадничим віроповчальним доктринам своїх конфесій. Важливою дилемою, що постає перед лідерами церковних спільнот, є небезпека інструменталізації релігії для виправдання дій державної влади, воєнних злочинів чи неспівмірного застосування насилля – з одного боку, та необхідність захисту людського життя, прав і гідності людей, дотримання евангельських заповідей і християнських етичних норм, а також важливість християнського свідчення в умовах воєнного конфлікту – з іншого.

Таким чином, метою статті є систематизувати та проаналізувати основні наративи глав українських християнських спільнот як реакцію на повномасштабну війну в Україні (на прикладі ПЦУ і УГКЦ). Вибір саме цих двох церков обумовлюється тим, що лідери цих спільнот мають найбільший авторитет та рівень довіри в суспільстві серед інших релігійних лідерів. Це підтверджується результатами опитування Центру Разумкова (проведеного у квітні – травні 2023 р.). Серед церковних ієрархів, що є предстоятелями в Україні, найбільше опитаних довіряють Митрополиту Київському і всієї України Епіфанію – рівень довіри до нього становить 27,2 % респондентів. Далі за рейтингом довіри стоїть Верховний Архієпископ Києво-Галицький Святослав (Шевчук), якому довіряють 8 % опитаних [2].

Висловлювання і позиції лідерів українських церков щодо війни, їх зіставлення із доктринальними положеннями їхніх одноконфесійних центрів поза межами України є цікавою та актуальною дослідницькою проблемою, яка має важливе практичне значення.

Тема ролі християнських церков у воєнних конфліктах, і в українському контексті зокрема, у науковому просторі сучасності є досить актуальною проблемою. Ґрунтовний аналіз позицій глав християнських церков України в роки війни передбачає розуміння сутності та засадничих аспектів соціального вчення, політичної теології та соціальної етики католицизму і православ'я.

Значна робота з цього питання належить Інституту богослов'я і миру (Гамбург), який проводить міждисциплінарні дослідження проблем війни та миру та дослі-

джує основи християнської етики миру. Питання війни і миру в контексті міжнародного права, католицького богослов'я, політичної філософії аналізує професор, доктор Гайнц-Герхард Юстенховен. Його книга "Від справедливої війни до сучасної етики миру" (2012) пересмислює історію християнської етики миру. На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують наукові розвідки німецького дослідника Маркуса Фогта, присвячені питанням толерантності та миротворчості, етики миру загалом та в контексті України ("Теологічні та етичні виміри стійкості" (2016), "Християнська етика миру та її значення для толерантності і примирення в Україні" (2021), "Бути християнами у крихкому світі: Перегляд етики миру в умовах війни в Україні" (2022)). Православні погляди на питання війни і миру, а також участь православних церков у суспільно-політичних процесах досліджували Р. Ельзнер, Т. Бремер, А. Чехаде, Ф. Лемастерс, Л. Филипович, Х. Казанова. Також принципово важливим для цього дослідження є розуміння ідеології "руського мира": які корені цієї концепції і як ця концепція насаджується Московським Патріархатом. Ці теми розробляли О. Волкова, М. Маринович, А. Бабинський та інші.

Релігія може виступати як фактором соціальної згуртованості та мобілізації в суспільстві, що значно може бути посилено в кризові моменти, так і спричинитись до суспільних дезінтеграційних процесів. Український контекст, а саме війна, дає змогу дослідити це питання в актуальному зрізі. Наприклад, німецька теолог Регіна Ельзнер влучно констатувала, що після ескалації війни в лютому 2022 р. у політичному аналізі війни бракувало системної рефлексії релігійного складника в оформленні російської ідеології війни, а також обговорення участі та ролі православних церков в Україні у війні та соціальної мобілізації по обидва боки фронту [3]. Відтак аналіз основних наративів у публічних виступах представителів двох церков ПЦУ і УГКЦ частково дозволить заповнити прогалину в цій проблематиці, а також виокремити смислові блоки чи основні теми, які стали основою для соціальної мобілізації через релігійні канали.

Методи. Дослідження базується на системному аналізі офіційних документів та виступів релігійних лідерів, представлених у відкритих джерелах Церков (інформаційно-комунікаційних каналах Церков, таких як головний веб-сайт, веб-сайти єпархій, FB-сторінки церков та представителів (за наявності) та інших офіційних медіаресурсів. Важливим є герменевтичний метод, який дозволяє глибше зрозуміти контекст позицій, висловлених у документах релігійних організацій та виступах релігійних діячів і духовенства, розкрити смислові витоки тлумачень. Порівняльний метод застосовувався для зіставлення позицій представителів у ключових темах та питаннях, висловлених релігійними лідерами.

Важливо підкреслити, що обидва представителі в перший день повномасштабного вторгнення виступили з офіційними зверненнями, у яких категорично засудили дії Росії та одночасно артикулювали свою проукраїнську позицію. У Зверненні Митрополита Епіфанія ідеться про "неспровокований, підступний, цинічний напад Росії та Білорусі на Україну... Ті, хто розпочав і веде агресивну війну проти України, повинні знати, що за законом Божим та за законами людськими вони – вбивці та злочинці" [4]. Блаженніший Святослав Шевчук у своєму зверненні наголосив: "Віроломний ворог, незважаючи на власні зобов'язання та запевнення, ламаючи основні норми міжнародного права, як несправедливий агресор ступив на українську землю, несучи зі собою

смерть і розруху" [5]. Така реакція однозначно підкреслює несправедливість (як у християнському етичному вимірі, так і правовому) дій агресора, а відтак однозначно налаштовує на згуртованість, захист і відстоювання справедливості. Варто вказати, що дії Росії виправдовувались Московським патріархатом (як у промовах Патріарха Кирила, так і в промовах президента РФ В. Путіна) серед іншого і релігійними чинниками, як-то захист православної цивілізації. Цікавими та досить виваженими постають теоретико-методологічні узагальнення щодо релігійної легітимації використання сили (насильства), які подає М. Фогт, завідувач кафедри християнської соціальної етики в Людвіг-Максиміліан Університеті (Мюнхен), та зазначає про ідеологізацію та інструменталізацію релігійних чи культурних ідентичностей і зауважує, що "Релігія зазвичай виступає не причиною, а фактором ескалації насильства" [6, с. 119]. Таким чином, залучення РПЦ до обґрунтування причин проведення так званої "СВО" вписується в цю методологічну схему, коли релігійний чинник виступає для підсилення позиції державної влади. З боку українських представителів принципово і показово було вказати на те, що ця війна суперечить християнським цінностям загалом.

Обидва релігійні лідери підкреслили миролюбність як рису українського народу, однак у цій ситуації однозначно закликали до захисту України і активної участі в боротьбі за народ і країну, що постає як святий обов'язок. Також спільним є те, що вказується на неминучість покарання для того, хто розпочав війну, і висловлюється беззастережна віра в перемогу України. "Перемога України буде перемогою Божої сили над ницістю і зухвальством людини! Так було, є і буде!" [5]. "Нехай справдяться на підпалювачах війни та нападниках слова Спасителя: "Всі, хто візьме меч, від меча і загинуть" (Мф. 26:52)...борімося проти зла – і побачимо перемогу" [4]. Таким чином, соціальна мобілізація і солідарне служіння заради перемоги обґрунтовуються представителями як боротьба із земним втіленням зла і обстоювання та захист свого права на існування та свободу.

Ще одним важливим аспектом, який єднає позиції щодо війни глав ПЦУ та УГКЦ, є визнання її геноцидного спрямування. Це явно відображається у пізніх промовах релігійних лідерів, особливо після деокупації Київщини та усвідомлення масштабу нищення Маріуполя, коли стало відомо про масові вбивства мирного населення. І це загалом зрозумілим стає, вдаючись до аналізу соціальних учень згаданих церков. Загалом варто зазначити принципову різницю у підходах до війни, які постають у соціальному вченні Католицької церкви, де вкотре вказується необхідні умови для визнання війни такою [7, с. 305]. Однак у соціальному документі Православної церкви вказується відсутність будь-якої "теорії справедливої війни" з визначенням певних принципів і критеріїв, завдяки яким можна було б виправдати й морально схвалити застосування державою насильства. "Натомість Церква просто визнала неминучу трагічну реальність того, що гріх іноді вимагає болісного вибору між потуранням насильству та застосуванням сили з метою покласти йому край, – навіть якщо Церква не перестає молитися за мир, і навіть ко-

ли знає, що силовий примус завжди є морально недосконалою відповіддю на будь-яку ситуацію" [8]. Тобто геноцидній війні протиставляється війна захисна як необхідна міра застосування сили і насильства у відповідь на прагнення винищити певну групу людей.

Щодо поняття миру і миробудування, то ця тема значною мірою присутня як настановна молитись за мир у промовах релігійних лідерів. Загалом зрозумілою є пацифістськи налаштована мова офіційних документів та соціальних учень Католицької церкви та Вселенського патріархату, однак на рівні застосування – коли йдеться про конкретну війну в конкретному часі, у момент ескалації та жорстоких дій агресора, важливо наголосувати на неможливості пожертвувати миром заради істини. На цьому і наполягають обидва предстоятелі. Наприклад, в одному зі своїх інтерв'ю предстоятель УГКЦ відзначає явний колоніальний характер війни Росії проти України, а слідуючи за цією логікою, для Кремля мир означає пацифікацію колонії, яку вона завоювала. Це мир, який потрібно насадити – "примус до миру" [9]. Отже, зрозуміло, що така позиція для України є неприйнятною і несерйозною, оскільки, по суті, означає здатися. "Можу вас запевнити, що вся Україна прагне миру... Ми як Церква навчаємо будувати мир. Але потрібно передусім визнати право України на існування, – право, яке зовсім недавно нам заперечив Путін" [9]. Можна засвідчити, що Блаженніший Святослав (Шевчук) слідує концепції миру, побудованому на засадах справедливості. Подібна риторика міститься і в промовах глави ПЦУ. До прикладу: "Ми не хочемо ані для себе, ані для нашого народу того, щоби ціною миру стало відновлення кремлівського рабства" [10].

Можна однозначно в риторичі предстоятелів простежити усвідомлення цінності миру, що є засадничою християнською настановою, однак в умовах протистояння жорстокості агресору релігійні лідери позбавлені наївності сліпого пацифізму. Релігієзнавці Т. Калениченко та Д. Брильов в аналітичному звіті зазначають: "Релігія і, зокрема, православне християнство, відіграло вирішальну роль впродовж всієї історії України. І тепер також може відігравати особливу роль у трансформації конфлікту та розбудові миру. Успіх у цьому залежить від багатьох факторів, таких як теологічна підготовка, об'єктивні та відкриті канали спілкування, широка мережа зав'язків. Однак ці вимоги, у поєднанні з пропутінською позицією багатьох релігійних організацій у Росії, істотно ускладнює потенціал для релігійних миротворців..." [11, с. 2]. Можна продовжити думку авторів і вказати, що ще одним із факторів, який ускладнює миротворчий релігійні потенціал, є те, що релігійні організації України зазнають значних втрат, мається на увазі руйнування релігійної інфраструктури під час обстрілів і бомбардувань, а також непоодинокі свідчення убивств, катувань, взяття у полон та переслідування священників, монахів та релігійних волонтерів. Відповідно до моніторингових даних проєкту "Релігія у вогні: документування воєнних злочинів Росії проти релігійних громад України" кількість пошкоджених та зруйнованих релігійних об'єктів під час повномасштабного вторгнення становить не менше ніж 500, серед яких православних церков найбільше. Отже, можна засвідчити цілком свідомий намір РФ "знищити релігійне різноманіття України, відібрати в українців право на вільне сповідання релігії, як керівництво Росії знищило свободу віросповідання у своїй державі та на окупованих територіях Донецької, Луганської" [12, с. 29]. Тобто існує низка суттєвих перешкод для реалізації на цій стадії війни повною мірою миротворчого потенціалу

церков в Україні, і це однозначно простежується в риторичі предстоятелів ПЦУ та УГКЦ. Як доречно зазначає Р. Ельзнер, у майбутньому примирення з почуттям провини стане ключовим елементом богословського та пастирського підходу до війни [13, с. 111].

Однак варто також указати на кілька тем, які є особливо актуальними в промовах релігійного лідера ПЦУ, і це пов'язано з внутрішньоправославними колізіями та висловленою відкритою підтримкою РПЦ політики В. Путіна. Різка засудження позиції Патріарха Кирила та ідеології "руського миру" притаманне обидвом предстоятелям (ПЦУ та УГКЦ), однак у промовах митрополита Епіфанія дедалі частіше лунає заклик відмовитись вірянам від визнання його авторитету в релігійному житті, а також відкрито та імпліцитно лунають заклики до приходів УПЦ змінювати свою юрисдикційну підпорядкованість "Кирил Гундяєв свій вибір на користь справ антихриста вже зробив. Закликаю тих, хто ще досі має його за свого пастиря, – відкрийте очі, подивіться на отруйні плоди його вчення, віддаліться від незаконного, не будьте далі його співучасниками!" [14]. Процеси переходу громад можуть викликати певні соціальні напруження на різних рівнях, у релігійних відносинах на горизонтальному рівні – коли віряни мають різну позицію та не згодні здійснювати перехід до іншої юрисдикції, а також на рівні стосунків "громада – священнослужитель" та "громада – місцева влада". Таким чином, просування через комунікаційні канали теми переходів є одним з дезінтеграційних факторів, що підвищує рівень соціального напруження.

Таким чином, з огляду на виклики, перед якими постали як християнські церкви в Україні, так і загалом релігійна спільнота світу, аналіз концептів війни і миру, їх практичних вимірів та етичних і теологічних пояснень, увійшли в повсякденну риторичу релігійних лідерів України. Аналіз основоположних і засадничих позицій предстоятелів ПЦУ та УГКЦ показав спільність у багатьох питаннях та аспектах, незважаючи на те, що соціальні вчення цих церков у питаннях війни і миру різняться. Така спільність у поглядах, налагоджена міжконфесійна комунікація сприяє також соціальній мобілізації та соціальної згуртованості у кризові для України часи, а також спільній солідарній праці заради перемоги України. Ця тема у перспективі може містити низку подальших дослідницьких релігієзнавчих розробок, а саме: миротворчий потенціал у діяльності християнських спільнот, захист релігійної свободи і плюралізму під час війни, діяльність релігійних організацій і питання національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023 р.). Разумков Центр, 2023. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r>
2. Вауліна Ф. Майже третина українців не довіряє жодному з глав церков – опитування. *Дзеркало тижня*, 2023. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/majhe-tretina-ukrajintiv-ne-dovirajaje-zhodnomu-z-hlav-tserkov-opituvannjadtua.html>
3. Elsner R. Diskurse über Krieg und Frieden: Die Rolle der Orthodoxie im Russischen Angriffskrieg auf die Ukraine. *Ethik und Gesellschaft*, 2023. № 1. <https://doi.org/10.18156/eug-1-2023-art-3>
4. Звернення Митрополита Епіфанія з приводу нападу на Україну. Православна Церква України, 2022. https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolita-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/?fbclid=IwAR2UAuS0ocBrQ943PU4kYHxMWzpzR4y_1ms4PNL7H5i4iXgAAkHUbWw-g
5. Звернення Блаженнішого Святослава з приводу початку війни в Україні. Київська Архієпархія. Українська Греко-католицька церква,

2022. <https://ugcc.church/blog/zvernennya-blazhennishoho-svyatoslava-z-privyvodu-pochatku-viyny-v-ukrayini/>

6. Vogt M. Christian Peace Ethics and Its Relevance for Tolerance and Reconciliation in Ukraine. *Proactive Tolerance* / Ed. A. Küppers. 2021. P. 117–137. https://web.archive.org/web/20220117133321id_/https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748905431.pdf

7. Компендіум соціальної доктрини Церкви. Київ, 2008.

8. *За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви*. The Greek Orthodox Archdiocese of America. https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=uk_UA#

9. Гамбассі Дж. "Завдання Церкви – бути голосом свого народу" – Глава УГКЦ для італійського видання "Avvenire". Українська Греко-католицька Церква, 2022. <https://www.goarch.org/data/zavdannya-tserkvy-buty-golosom-svogo-narodu-glava-ugkts-dlya-italiyskogo-vydannya-avvenire-1473/>

10. "Ми, як народ, обрали правду і свободу, тому не хочемо обміняти їх на оманливий мир – як пророк Іоанн не побажав обміняти свою вірність покликанню свідчити істину", – Митрополит Епіфаній. Православна Церква України, 2022. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/my-yak-narod-obraly-pravdu-i-svobodu-tomu-ne-hochemo-obminyaty-yih-na-omanlyvyj-myryak-prorok-ioan-ne-pobazhav-obminyaty-svoyu-virnist-poklykannu-svidchyty-istynu-mytropolyt-epifanij/>

11. Kalenychenko T., Brylov D. Ukrainian religious actors and organisations after Russia's invasion: the struggle for peace. Berkley center for religion, peace & world affairs, 2022. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/ukrainian-religious-actors-and-organizations-after-russia-s-invasion-the-struggle-for-peace>

12. Басаури Зюзина, А. М., Лещинський, А., Нікіфоров, К., Підгорна, Л., Севастьянів, У., Фенно, І., Халіков, Р. "Релігія у вогні": проєкт документування воєнних злочинів Росії в Україні. *Релігієзнавчі нариси*. 2022. Вип. 12. С. 24–42.

13. Elsner R. Kirchen im Krieg: Das Ende der Selbstverständlichkeit. *ThG* 66. 2023. № 2. P. 103–114.

14. Проповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія у четверту неділю посту. УПЦ/ПЦУ. <https://patriarchia.org.ua/primate/propovidi/propovid-blazhennijshogo-mytropolita-kyivskogo-i-vsiyeyi-ukrayiny-epifaniya-v-chetvertu-nedilyu-velykogo-postu/>

References

1. *Citizens' assessment of the situation in the country. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures. Attitudes towards holding national elections in Ukraine until the end of the war* (September 2023) (2023, October 11). Razumkov Center [in Ukrainian]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-dozavershennia-viiny-veren-2023r>

2. Elsner, R. (2023) Diskurse über Krieg und Frieden: Die Rolle der Orthodoxie im Russischen Angriffskrieg auf die Ukraine. *Ethik und Gesellschaft*, (1). <https://doi.org/10.18156/eug-1-2023-art-3>

3. *Address of Metropolitan Epiphany regarding the attack on Ukraine*. (2022, February 24). Orthodox Church of Ukraine [in Ukrainian].

https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolita-epifaniya-z-privyvodu-napadu-na-ukrayinu/?fbclid=IwAR2UaUSOocsBrQ943PU4kYHxMWzpzRrh4y_1ms4PNL7H5I4iXgAAkHUbwW-g

4. *Address of His Beatitude Sviatoslav on the start of the war in Ukraine*. (2022, February 24). Kyiv Archdiocese. Ukrainian Greek Catholic Church [in Ukrainian]. <https://ugcc.church/blog/zvernennya-blazhennishoho-svyatoslava-z-privyvodu-pochatku-viyny-v-ukrayini/>

5. Vogt, M. (2021). Christian Peace Ethics and Its Relevance for Tolerance and Reconciliation in Ukraine. In Küppers, A. (Ed.), *Proactive Tolerance* (pp. 117–137). https://web.archive.org/web/20220117133321id_/https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748905431.pdf

6. *Compendium of the social doctrine of the Church*. (2008). Kairos [in Ukrainian].

7. *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church*. (b. d.) The Greek Orthodox Archdiocese of America [in Ukrainian]. https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=uk_UA#

8. "We, as a people, have chosen truth and freedom, so we do not want to exchange them for a deceptive peace – just as the prophet John did not wish to exchange his loyalty to the call to testify to the truth", – *Metropolitan Epiphany*. (2022, September 11). Orthodox Church of Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/my-yak-narod-obraly-pravdu-i-svobodu-tomu-ne-hochemo-obminyaty-yih-na-omanlyvyj-myryak-prorok-ioan-ne-pobazhav-obminyaty-svoyu-virnist-poklykannu-svidchyty-istynu-mytropolyt-epifanij/>

9. Kalenychenko, T., & Brylov, D. (2022, Septemder). *Ukrainian religious actors and organisations after Russia's invasion: the struggle for peace*. Berkley center for religion, peace & world affairs. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/ukrainian-religious-actors-and-organizations-after-russia-s-invasion-the-struggle-for-peace>

10. Басаури Зюзина, А. М., Лещинський, А., Нікіфоров, К., Підгорна, Л., Севастьянів, У., Фенно, І., Халіков, Р. (2022). "Religion on fire": a project to document Russia's war crimes in Ukraine *Religious essay*, 12, 24–42 [in Ukrainian].

11. Elsner R. (2023). Kirchen im Krieg: Das Ende der Selbstverständlichkeit. *ThG* 66 (2), 103–114.

12. *Sermon of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphany on the fourth Sunday of Lent* (b. d.). UOC/OCU [in Ukrainian]. <https://patriarchia.org.ua/primate/propovidi/propovid-blazhennijshogo-mytropolita-kyivskogo-i-vsiyeyi-ukrayiny-epifaniya-v-chetvertu-nedilyu-velykogo-postu/>

13. Gambassi, G. (2022, November 22). "The task of the Church is to be the voice of its people" – *Head of the UGCC for the Italian publication "Avvenire"*. Ukrainian Greek Catholic Church [in Ukrainian]. <https://ugcc.ua/data/zavdannya-tserkvy-buty-golosom-svogo-narodu-glava-ugkts-dlya-italiyskogo-vydannya-avvenire-1473/>

14. Vaulina, F. (2023, May 26). Almost a third of Ukrainians do not trust any of the heads of the churches – survey. *Mirror of the week* [in Ukrainian]. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/majzhe-tretina-ukrajintiv-ne-dovirjaje-zhodnomu-z-hlav-tserkov-opituvannja-dtua.html>

Надійшла до редколегії 10.10.23

Iryna Fenno, PhD (Philos.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-8268-7675

e-mail: fenno@knu

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE REACTION OF THE LEADERS OF CHRISTIAN COMMUNITIES OF UKRAINE TO THE FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION (ON THE EXAMPLE OF THE OCU AND THE UGCC)

The article analyzes the main narratives and themes in the speeches of the Primates of the OCU and the UGCC, revealing the reaction of Christian communities in Ukraine to Russia's full-scale aggression. During the war churches and believers are demonstrating active involvement in helping and supporting the Ukrainian military and civilians, evacuating people from the occupied territories, and providing humanitarian and psychological assistance. This practical dimension of church activity in a crisis for the state is supported by public statements by church leaders. All this is in line with the basic concepts of the social teachings of Christian churches related to issues of war and peace, collective security, human rights and justice, reconciliation and peacebuilding. The church hierarchy in Ukraine has faced an urgent need to define its attitude to this war and outline its place and role in public life in the context of armed confrontation. Religious leaders in Ukraine, as well as active believers, had and continue to have an impact on the formation of public sentiment and public opinion. Therefore, religious rhetoric and the activities of the church hierarchy can act as a factor of social cohesion and mobilization in society, which is significantly strengthened in times of crisis, and can lead to social disintegration processes. The Ukrainian context, namely the war, makes it possible to study this issue in an up-to-date way. Given the challenges faced by both Christian churches in Ukraine and the global religious community in general, the analysis of the concepts of war and peace, their practical dimensions, and ethical and theological explanations have become part of the everyday rhetoric of Ukraine's religious leaders. The analysis of the fundamental and basic positions of the Primates of the OCU and the UGCC showed commonality in many issues and aspects, despite the fact that the social teachings of these churches differ on issues of war and peace. This commonality in views and established interfaith communication promotes social mobilization and social cohesion, and creates a basis for joint solidarity work for the victory of Ukraine.

Keywords: Christianity, war, peace, UGCC, OCU, Orthodoxy, religious communities, Primate.